

Een kleine orde met allure

Een kleine orde met allure

De augustijnen in Nederland, 1886-2006

BRIAN HEFFERNAN

Hilversum
Verloren
2015

De publicatie van dit boek werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Stichting Sormanifonds en de Stichting Het Nuyensfonds.

Illustratie voorzijde: Augustinus omringd door heilige augustijnen in ordeshabijt.
Fragment van een wandschildering uit 1937 van Charles Eyck (1897-1983) in de refter van het klooster Mariënhage, Eindhoven. Foto Maxim Linssen, Geldrop.

ISBN 978-90-8704-523-4

© 2015 Brian Heffernan & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Layout: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
Lijst van afkortingen	11
Lijst van grafieken	12
Inleiding	13
Een boek over de augustijnen	13
Opbouw en periodisering	18
Onderzoek en bronnen	20
Terminologie	23
1 Wat voorafging (1256-1886)	26
De augustijnenorde (1256-1886)	26
De augustijnen in Nederland (1256-1815)	35
Van staties naar een klooster (1815-1886)	38
2 Kloosterlijke zielzorgers (1886-1920)	52
Bestuur en leden	55
<i>Van missie naar provincie</i>	55
<i>Provinciaals en definitoren</i>	59
<i>De augustijnenpopulatie</i>	69
<i>Intreden en uittreden</i>	76
<i>Financiën</i>	83
Invoering van het kloosterleven	87
<i>Verkloosterlijking ten dienste van het pastoraat</i>	87
<i>Nieuwe kloosters</i>	92
<i>Vorming tot kloosterlijke zielzorgers</i>	98
<i>Vrouwen, leken en het klooster</i>	112
Activiteiten	116
<i>Nieuwe parochies</i>	116
<i>Devotionalisering en maatschappelijk activisme</i>	119
<i>Nieuwe vormen van activiteit</i>	129
<i>De studiën en intellectueel leven</i>	138

3 Echte augustijnen (1920-1950)	150
Bestuur en leden	154
<i>Provinciaals en definitoren</i>	154
<i>De augustijnenpopulatie</i>	163
<i>Probleemgevallen</i>	170
<i>Uittredingen</i>	174
<i>Financiën</i>	176
<i>De Tweede Wereldoorlog</i>	179
De uitvinding van een augustijnse identiteit	190
<i>Anima una et cor unum in Deum</i>	190
<i>Gemeenschap versus eremitaat</i>	197
<i>Andere visies op augustijnse identiteit</i>	203
<i>De augustinessen</i>	207
Activiteiten	209
<i>De studiën en intellectueel leven</i>	209
<i>De vorming van broeders</i>	220
<i>Het onderwijs</i>	222
<i>Parochies en sociaal werk</i>	233
<i>Vroomheid</i>	240
<i>Missie</i>	248
4 Autonome christenen (1950-1970)	256
Bestuur	260
<i>Provinciaals en definitoria</i>	260
<i>Inspraak en transparantie</i>	265
<i>Nederlandse augustijnen en hun internationale medebroeders</i>	267
<i>Financiën</i>	272
Leden	275
<i>De top bereikt</i>	275
<i>Fraters, paters en broeders</i>	282
<i>Probleemgevallen</i>	291
<i>Uittredingen</i>	295
<i>De augustinessen</i>	299
Vernieuwing	302
<i>Breken met het neothomisme</i>	302
<i>Augustijntje spelen</i>	309
<i>Nijmeegse stroomversnelling in de liturgie</i>	315
<i>Ingrepen en uittredingen</i>	322
<i>Radicale herstructurering</i>	325
Activiteiten	331
<i>De opleiding opengesteld</i>	331
<i>Wetenschappelijke diversiteit</i>	336
<i>Het onderwijs</i>	340

<i>Parochies en sociaal werk</i>	350
<i>Vernieuwingen in het geestelijk leven</i>	360
<i>Missie</i>	363
5 Dragers van spiritualiteit (1970-2006)	370
Bestuur	373
<i>Provinciaals</i>	373
<i>Bestuurlijke veranderingen</i>	378
<i>De Nederlandse provincie in internationale context</i>	382
<i>Financiën</i>	388
Leden	391
<i>Neergang</i>	391
<i>Nieuwe aanwas</i>	396
<i>Vergrijzing en ouderenzorg</i>	401
<i>Paters en broeders</i>	404
<i>Seksueel misbruik</i>	406
<i>De augustinessen</i>	409
Identiteit	411
<i>De augustijnen in een tijd van polarisatie</i>	411
<i>Augustinusréveil</i>	421
<i>‘Verbreding’: lekenparticipatie</i>	431
Activiteiten	437
<i>Augustijnse ‘ontzuiling’</i>	437
<i>Parochiepastoraat</i>	445
<i>Nieuwe activiteiten</i>	451
<i>De missies</i>	460
Epiloog	467
Bijlagen	469
Prioren-provinciaal met ambtstermijnen	469
Vestigingen van de provincie in Nederland, met oprichtings- en sluitingsjaren	469
Eigen parochies van de provincie in Nederland, met jaren van augustijnse betrokkenheid	470
Middelbare scholen in Nederland, met jaren van augustijnse betrokkenheid	471
Vestigingen van de provincie in het buitenland	471
Verklarende woordenlijst	472
Geraadpleegde bronnen	477
Verantwoording van de illustraties	500
Register	501
Over de auteur	508

Voorwoord

Dit boek is het resultaat van onderzoek dat ik tussen 2010 en 2014 deed in opdracht van de Nederlandse provincie van de Orde van Sint-Augustinus. Ik ben het provinciebestuur zeer erkentelijk voor het vertrouwen dat men in mij heeft gesteld. Ook de leden van de wetenschappelijke begeleidingscommissie ben ik veel dank verschuldigd: Martijn Schrama, o.s.a. en Theo Clemens. Zij hebben de conceptversie van het boek gelezen en van commentaar voorzien en mij daardoor voor vele misstappen behoed. Door hun enthousiasme en hun bereidwilligheid om hun grote historische kennis met mij te delen hebben ze in belangrijke mate bijgedragen aan de totstandkoming van het boek. Zij zijn overigens niet verantwoordelijk voor eventuele gebreken die onverhoopt zijn blijven staan. Ik wil ook het Ruusbroecgenootschap van de Universiteit Antwerpen bedanken, waaraan ik van 2011 tot 2013 als postdoctoraal onderzoeker verbonden was.

De medewerkers van het Augustijns Instituut in Eindhoven dank ik voor de aangename sfeer en de vriendschappelijke collegialiteit op onze werkplek: mijn kamergenoot Joost van Neer en collega's Hans van Reisen, Ingrid Bruggink en Willem Erven. Tijdens vele koffie- en lunchpauzes hoorden zij geduldig mijn laatste hypothesen aan, terwijl zij mij vanuit hun eigen kennis van de recente provinciegeschiedenis vaak waardevolle inzichten aan de hand deden. Zonder de tips en suggesties die Ingrid en Willem mij gaven over hoe ik optimaal gebruik kon maken van de rijke bibliotheekcollectie van het instituut was dit boek bovendien een mager verhaal geworden.

Het provinciaal archief dat ik voor het onderzoek heb geraadpleegd werd tot de zomer van 2014 integraal bewaard in het klooster Mariënhage in Eindhoven. De toenmalige archivaris, Nico Beumer, o.s.a., en Kees van Dooren ben ik erg dankbaar voor de vele goede adviezen die zij mij hebben gegeven; Kees ook voor zijn hulp bij het controleren van archiefverwijzingen in het notenapparaat. In de zomer van 2014 is het grootste deel van het archief verhuisd naar Het Utrechts Archief. Kaj van Vliet, Roosje Keijser, Theo van de Sande en andere medewerkers hebben het mij daar in alle opzichten gemakkelijk gemaakt om de afrondende werkzaamheden uit te voeren; ik ben ze daar zeer erkentelijk voor. Ook de medewerkers van de andere archieven en bibliotheken die ik heb geraadpleegd wil ik graag bedanken voor hun behulpzaamheid: Bernard Bruning, o.s.a. van het Belgisch provinciaal archief te Heverlee en Anneke Goovaerts van het Augustijns Historisch Instituut aldaar; Luis Marín de San Martín, o.s.a. van het augustijns generaal archief in

Rome; Esther Romeijn-van der Lee en Eugène van Deutekom, destijds van het bisdomarchief van 's-Hertogenbosch; Floor Twisk van het bisdomarchief van Haarlem-Amsterdam; de medewerkers van het Stadsarchief Breda; het Noord-Hollands Archief te Haarlem; het Vaticaanse Geheimarchief en het Historisch Archief *De propaganda fide* te Rome; de bibliotheken van het Ruusbroecgenootschap en van de Universiteit Antwerpen; de Maurits Sabbebibliotheek te Leuven; de Koninklijke Bibliotheek van België te Brussel en de Bibliothèque des Sciences Humaines van de Université Libre de Bruxelles. Het fotomateriaal is merendeels afkomstig uit de collecties van Bob Bodaar, O.S.A. en Lambert van Gelder, O.S.A. Voor hun bereidwilligheid om materiaal beschikbaar te stellen en voor hun medewerking ben ik hun erg dankbaar.

In gesprekken en briefwisselingen zijn velen mij behulpzaam geweest met uitstekende adviezen, tips en leesmateriaal. Ik denk in het bijzonder aan Guus Bary, Hans van den Berg, O.S.A., Paul van Geest, Piet Giesen, O.S.A., Gerard van Hoof, O.S.A., Jan Jacobs, mgr. Jan de Kok, O.F.M., Frans Savelkouls, Wim Sleddens, O.S.A., Joop Smit, O.S.A., Ton Tromp, O.S.A., Michael Wernicke, O.S.A., Jan Willemsen en de deelnemers aan het congres van het Institutum Historicum Augustinianum in Rome in oktober 2012. De twintig augustijnen en ex-augustijnen die ik mocht interviewen hebben mij bovendien belangrijk bronnenmateriaal verschaft. Ik wil hen graag bedanken voor hun bereidwillige medewerking en hun openhartigheid. Ook Anja van Leusden en Patricia Harsevoort van Uitgeverij Verloren te Hilversum ben ik erkentelijk voor het vele en goede werk dat zij in dit boek hebben gestoken. Dank ten slotte aan mijn familie en vrienden voor de voortdurende belangstelling en steun die zij gedurende het project hebben getoond. In het bijzonder aan Etienne Chéreau, die mij bij versagen altijd op het juiste moment weer nieuwe moed insprak.

Brussel, 17 maart 2015

Lijst van afkortingen

AAU	Archief van het aartsbisdom Utrecht
ABA	Archief van de Belgische augustijnenprovincie, Heverlee
ABH	Archief van het bisdom 's-Hertogenbosch, 's-Hertogenbosch
ABHA	Archief van het bisdom Haarlem-Amsterdam, Haarlem
ACU	St. Augustinusconvent, Utrecht
AGA	Archivio Generale Agostiniano (augustijns generaal archief), Rome
ANA	Archief van de Nederlandse augustijnenprovincie
APF	Archivio Storico <i>De propaganda Fide</i> (Historisch Archief <i>De propaganda fide</i>), Rome
ASV	Archivum Secretum Vaticanum (Vaticaanse Geheimarchief), Rome
BAI	Bibliotheek van het Augustijns Instituut, Eindhoven
BAN	Beheerraad augustijnen Nederland
HBS	Hogere burgerschool
HUA	Het Utrechts Archief, Utrecht
KME	Klooster Mariënhage, Eindhoven
KNR	Konferentie Nederlandse Religieuzen
MMS	Middelbare meisjesschool
ND	Notulen definitorenvergadering
NHA	Noord-Hollands Archief, Haarlem
NSSC	Nederlands Schriftelijk Studiecentrum
OESA	<i>Ordo Eremitarum Sancti Augustini</i> (Orde van eremieten van Sint-Augustinus)
OSA	<i>Ordo Sancti Augustini</i> (Orde van Sint-Augustinus)
PROSA	Projectencommissie Nederlandse augustijnen
PROSAN	Projecten OSA Amsterdam-Noord
RK	Rooms-katholiek
SAB	Stadsarchief Breda, Breda
SNPR	Stichting Nederlandse Priesterreligieuzen

Lijst van grafieken

2.1	Ledenaantallen 1888-1920, uitgesplitst naar categorie	70
2.2	Leeftijdsopbouw van de provincie in 1896	70
2.3	Leeftijdsopbouw van de provincie in 1925	71
3.1	Ledenaantallen 1920-1950, uitgesplitst naar categorie	163
3.2	Leeftijdsopbouw van de provincie in 1946	165
4.1	Ledenaantallen 1950-1970, uitgesplitst naar categorie	275
4.2	Leeftijdsopbouw van de provincie in 1955	276
4.3	Leeftijdsopbouw van de provincie in 1970	276
4.4	Uittredingen van plechtig geprofeste augustijnen, 1950-1970	296
5.1	Ledenaantallen Nederlandse augustijnen 1970-2005, uitgesplitst naar categorie	392
5.2	Aantal uit Bolivia en Irian/Papoea afkomstige leden van de Nederlandse provincie, 1970-2005	393
5.3	Uittredingen van plechtig geprofeste augustijnen, 1970-2006	394
5.4	Leeftijdsopbouw van de provincie in 2005	402

Inleiding

Een boek over de augustijnen

Er zijn aan het begin van de eenentwintigste eeuw talloze Nederlanders bij wie de naam ‘augustijnen’ persoonlijke herinneringen oproept. Veel van hen hebben augustijnen meegemaakt als zielzorgers. Anderen kennen hen omdat zij op een augustijnse middelbare school hebben gezeten of omdat ze college hebben gehad van een augustijnse hoogleraar. Weer anderen omdat ze ooit een cursus hebben gevolgd in een augustijns vormingscentrum of omdat ze een tijd in een augustijns opvanghuis voor dak- en thuislozen doorbrachten. Meer recentelijk zijn de augustijnen vooral bekend als aanbieders en verspreiders van de spiritualiteit van Augustinus. Ook in het buitenland hebben mensen contact gehad met Nederlandse augustijnen, van Bolivia tot Parijs tot Papoea. Voor velen is de herinnering positief. Zij zijn door de augustijnen die zij hebben ontmoet vooruit geholpen in hun persoonlijk leven of hun geloof, in hun maatschappelijke carrière, hun wetenschappelijke vorming of hun geestelijke ontwikkeling. Voor anderen is de herinnering negatief, bijvoorbeeld voor wie slachtoffer werd van misbruik. Net als de meeste religieuzen hebben de augustijnen een veelvoud aan ervaringen en waarderingen opgeroepen bij de mensen met wie ze in contact kwamen.

Augustijnen zijn lid van de Orde van Sint-Augustinus. Dat is een religieuze broederschap van mannen die lekenleden heeft, maar in meerderheid uit priesters bestaat. Als zodanig behoren de augustijnen tot de priesterreligieuzen, een subcategorie van de religieuzen; van de mannen en vrouwen dus die zich verplichten tot een ongehuwd gemeenschappelijk leven in armoede en gehoorzaamheid. In de afgelopen twee eeuwen waren er in Nederland tienduizenden religieuzen.¹ Vanwege zijn omvang alleen al is het katholieke religieuze leven een belangrijk fenomeen in de Nederlandse geschiedenis, zoals het dat is in het verleden van menig ander land. Het heeft dan ook reeds enige tijd de nodige belangstelling weten te trekken van historici.² Het daaruit voortgevloeide onderzoek heeft laten zien dat religieu-

1 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum, 2010), pp. 28-9.

2 Joep van Gennip, ‘Veranderende getijden. Een impressie van de Nederlandse geschiedschrijving naar orden en congregaties over ruim één eeuw’, *Tijdschrift voor Nederlandse kerkgeschiedenis*, 17, 3 (2014), pp. 100-9 en Jan De Maeyer, Sofie Leplae en Joachim Schmiedl (red.), *Religious institutes in Western Europe in the 19th and 20th centuries. Historiography, research and legal position* (Leuven, 2004).

zen niet alleen talrijk waren, maar dat ze in de negentiende en twintigste eeuw op allerlei vlak een grote rol hebben gespeeld in de opbouw van katholieke subculturen en subsamenlevingen in Europa. Marit Monteiro heeft ten aanzien van Nederland betoogd dat de religieuzen zelfs de ruggengraat uitmaakten van de katholieke herleving die zich vanaf het midden van de negentiende eeuw voordeed.³ Volgens Urs Altermatt en Franziska Metzger vervulden religieuzen deze rol door als culturele elitegroep bij te dragen aan de ‘productie van ideologieën, culturele codes en praktijken’ die wezenlijk waren voor de opbouw van katholieke subculturen, evenals aan de totstandkoming van het ‘structurele niveau van sociale mobilisatie en institutionalisering’.⁴ Dat wil zeggen: religieuzen schreven mee aan de inhoud van verhalen over de katholieke identiteit, hielpen die verhalen te verspreiden en bouwden bovendien mee aan de structuren en instituties die zichtbare gestalte gaven aan de katholieke subcultuur. Zij deden dat bijvoorbeeld door kennis over te dragen, door religieuze teksten, symbolen en rituelen te ontwerpen en te distribueren en door bepaalde gedragscodes te bevorderen. Maar ook door parochies te stichten en te bedienen, door scholen te bouwen en onderwijs aan te bieden en door missionaire activiteiten te ontplooiën in binnen- en buitenland.⁵

De recente aandacht voor religieuzen komt ook voort uit een bredere historische vraagstelling, namelijk naar de manier waarop godsdienst en moderniteit zich tot elkaar verhouden. Het debat dat historici over dit onderwerp voeren gaat over de vraag welke invloed de opkomst van de moderne samenleving met haar industrialisatie, urbanisatie en massacultuur heeft gehad op de godsdienstbeleving. De uitkomsten zijn verre van eenduidig. Een van de meer opzienbarende hypothesen die in dit debat worden verdedigd is dat godsdienst niet als sneeuw voor de zon wegsmolte zodra de moderniteit zich aandeede, maar daarin juist kans zag te floreren.⁶ Het feit dat confessionele groepen in negentiende- en twintigste-eeuws Europa hoogtijdagen beleefden geeft aan deze hypothese minstens de schijn van geloofwaardigheid. In dit boek zal zij als uitgangspunt dienen. Zij maakt het mogelijk om naar waarde te schatten dat godsdienstige elites zich niet alleen met wisselend succes hebben verzet tegen de moderniteit, maar dat zij haar in bepaalde opzichten ook hebben omarmd en mede vormgegeven.⁷ Godsdienst en godsdienstige elites moeten niet alleen beschouwd worden als behoudende krachten, maar ook als aanjagers van vernieuwing.⁸ Als belangrijke katholieke elitegroep zijn de religieu-

3 Marit Monteiro, ‘Catholic intellectual elites in the Netherlands. Fruitful and vulnerable alliances during the interbellum’, in Urs Altermatt, Jan De Maeyer en Franziska Metzger (red.), *Religious institutes and Catholic culture in 19th- and 20th-century Europe* (Leuven, 2014), pp. 23-39, aldaar p. 24.

4 Urs Altermatt en Franziska Metzger, ‘Religious institutes as a factor of Catholic communities of communication’, in Altermatt, De Maeyer en Metzger, *Culture*, pp. 11-20, aldaar p. 13.

5 Altermatt en Metzger, ‘Factor’.

6 Staf Helleman, ‘A critical transition. From ultramontane mass Catholicism to choice Catholicism’, in Pancratius Cornelis Beentjes (red.), *The Catholic church and modernity in Europe* (Zürich, 2009), pp. 32-54, aldaar pp. 35-6.

7 Maarten van den Bos, *Verlangen naar vernieuwing. Nederlands katholicisme 1953-2003* (Amsterdam, 2012), pp. 15-9.

8 Monteiro, ‘Intellectual elites’, p. 24.